

ROZWÓJ CZŁOWIEKA DOROSŁEGO I ZMIANY DOKONUJĄCE SIĘ W JEGO OSOBOWOŚCI¹

Różne aspekty rozwoju człowieka

Bez względu na to, jak postrzegany i definiowany jest rozwój człowieka i jakich sfer dotyczy (umysłowej, emocjonalnej, interpersonalnej, fizycznej czy innych) związany jest ze zmianami dokonującymi się w jego osobowości.

Większość psychologów postrzega osobowość jako względnie podatną na zmiany albo jako niezmienną. Według Lawrence'a A. Pervina „w istocie niewiele wiemy o minimalnych warunkach potrzebnych do rozwoju osobowości oraz o czynnikach decydujących o takim lub innym jego kierunku”². Ten stan rzeczy może dziwić ponieważ rozwojem zajmuje się bardzo wielu psychologów, według których „rozwój nie kończy się wraz z osiągnięciem dorosłości, lecz jest procesem przekształcania się zachowań i struktury psychicznej człowieka w wymiarze całego życia”³.

Psychologia rozwoju „bada zachowanie się i przeżycia człowieka z punktu widzenia zmian, jakim podlegają one w czasie, tzn. uwzględnia w swoich badaniach zmienną czasu”⁴. Należy tu podkreślić, że czas nie jest utożsamiany z wiekiem człowieka, a psychologia rozwojowa z dziedziną badającą zmiany w zachowaniu się i przeżycia związane z wiekiem. Drugorzędność kategorii wieku oddaje pojęcie „nieistotności wieku”⁵.

Zgodnie z opiniami współczesnych psychologów, którzy reprezentują podejście nazywane „psychologią rozwojową w ciągu życia”, „rozwój psychiczny człowieka trwa przez całe życie, tj. od jego poczęcia aż do śmierci, przy czym zmiany rozwojowe w wieku dojrzałym nie są ani mniej liczne, ani mniej głębokie, niż te które dokonują się w okresie dzieciństwa. Zwrócenie uwagi na zmiany rozwojowe zachodzące w okresie dorosłości, a także w okresie prenatalnym oznacza istotną zmianę w sposobie

---

¹ J. Wilsz, *Rozwój człowieka dorosłego i zmiany dokonujące się w jego osobowości*, [w:] *Pedagogika pracy i andragogika. Z myślą o dorastaniu, dorosłości i starości człowieka w XXI wieku*, red. Z. Wiatrowski, I. Mandrzejewska-Smól, A. Aftański, t. II, Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 2008, s. 221-235.

² L.A. Pervin, *Psychologia osobowości*, tłum. M. Orski, Gdańsk, Gdańskie Wydawn. Psychologiczne, s. 423.

³ B. Harwas-Napierała, J. Trempała, *Przedmowa*, w: *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka* (2004), B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), tom 2, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 10.

⁴ M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 29.

⁵ Pojęcie „nieistotności wieku” wprowadziła B.L. Neugarten (red.) (1982) *Age or need?* Beverly Hills, CA: Sage.

ujmowania przedmiotu badań współczesnej psychologii rozwoju człowieka w porównaniu z tradycyjną psychologią rozwojową, zajmującą się badaniem rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży”⁶.

Wiele różnych czynników może wywoływać zmiany rozwojowe. Istnieje wiele różniących się wieloczynnikowych koncepcji rozwoju. Najczęściej wymienianymi czynnikami są: odziedziczone i wrodzone zadatki organiczne, własna aktywność jednostki, wpływ środowiska, wychowania i nauczania, nabyte doświadczenia indywidualne. Roli doświadczenia w rozwoju psychicznym człowieka w istniejących teoriach psychologicznych nie przypisywano większego znaczenia. Z psychologicznego punktu widzenia „doświadczenie rozpatrujemy jako zespół informacji «wpisanych» w mózgu, czyli śladów pamięciowych”⁷. Według Marii Przetacznik-Gierowskiej i Marii Tyszkowej „ślady pamięciowe konstituujące doświadczenie jednostki odnoszą się przede wszystkim do własnej szeroko rozumianej aktywności podmiotu, aktywności przebiegającej w kontekście zdarzeń w świecie zewnętrznym, w którym jednostka uczestniczyła, ale także w jej świecie wewnętrznym. Te ostatnie nazywamy także przeżyciami”⁸. Badania przeprowadzone przez te same badaczki dowiodły, że „doświadczenia gromadzone w toku całego życia stanowią materiał rozwoju indywidualnego i mogą oddziaływać na przekształcenia struktur psychicznych powstałych na podstawie doświadczeń uprzednich, a nawet – na co wskazują badania nad bilansem życiowym ludzi starszych (por. Susułowska, 1989) – zmienić sposób postrzegania samych tych doświadczeń”⁹. Należy też podkreślić szczególne znaczenie doświadczeń nowych nabywanych w początkowych fazach przejawianej aktywności spowodowanej przez pojawienie się nowych wyzwań życiowych.

Rozwój jest postrzegany różnie, według niektórych psychologów, na przykład Jane Loevingera¹⁰, rozwój człowieka można scharakteryzować jako coraz dojrzałe sposoby myślenia i ujmowania istoty własnych doświadczeń. Rozwój przez wielu traktowany jest bardziej jako spełnienie niż jako sukces. Najważniejszym zadaniem jest tu coraz lepsze poznanie siebie. Z punktu widzenia „stawania się” rozwój jest jednak bardziej procesem tworzenia niż poznawania, gdyż jest procesem zdobywania nowych umiejętności, osiągania większej liczby celów, a więc mówiąc ogólnie, „dodawania” czegoś do siebie i do własnego życia, a podstawowe wartości to doskonałość i sukces¹¹.

Specjaliści od rozwoju uważają, że:

- każdy człowiek może w znacznym stopniu kierować swoim rozwojem. Otoczenie w którym żyjemy, nigdy nie jest w pełni zdeterminowane;

⁶ M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, dz. cyt., s. 31.

⁷ A. Lewicki, *Niektóre problemy teorii zachowania*, w: A. Lewicki (red.) *Psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa 1972.

⁸ M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, dz. cyt., s. 140.

⁹ Tamże, s. 140. W cytacie tym powołano się na książkę: M. Sułowska, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 1989.

¹⁰ J. Loevinger, *Ego Development: Conceptions and Theories*, Jossey-Bass, San Francisco 1976.

¹¹ Por. M. Waters, *Słownik rozwoju osobistego. Pojęcia i teorie samodoskonalenia*, tłum. W. Grajkowska, Wydaw. ME-DIUM, Warszawa 1999, s. 232.

- jesteśmy osobiście odpowiedzialni za inicjowanie i kontrolowanie doświadczeń, dzięki którym się rozwijamy;
- chociaż możemy pośrednio korzystać z doświadczeń innych ludzi, rozwijamy się tylko dzięki temu, iż angażujemy się w e w n ę t r z n i e we własne przeżycia;
- rozwój jest procesem, a nie „produktem”, tak jak osiągnięty cel czy przeznaczenie. Proces ten może być szybszy lub wolniejszy, lecz rzadko zachodzi z dnia na dzień;
- „brak rozwoju” to rozwiązanie nie do przyjęcia. Jak twierdzi George Land¹² (1986): „Albo wzrastamy w sensie jakościowym, albo umieramy w sensie psychologicznym”;
- większość tego, co jest nam potrzebne do rozpoczęcia rozwoju i jego kontynuowania, już posiadamy¹³.

Rozwój osobisty człowieka może dokonywać się w dziedzinie psychoneurologicznej, psychosocjologicznej, psychoduchowej i psychofizycznej i powinien sprzyjać zdobywaniu coraz większej samodzielności, odczuwaniu ogólnego ożywienia, nieobecności poczucia, że „czegoś nam w życiu brak”, zdolności natychmiastowego uzyskania dobrego samopoczucia, obdarzaniu większą miłością siebie i innych, umiejętności rozwiązywania coraz większej liczby coraz trudniejszych problemów, zdolności stawania we własnej obronie w miejscu pracy itd.¹⁴.

Można wyszczególnić trzy podstawowe tendencje dotyczące rozwoju człowieka zachodzącego z wiekiem:

- człowiek w ciągu swego życia odbiera i przetwarza coraz to nowe informacje, gromadzi doświadczenia i rozwija wiedzę pragmatyczną – którą nazywamy mądrością – aż do starości;
- wraz z wiekiem pojawiają się coraz bardziej złożone sposoby myślenia, które pozwalają rozwiązywać coraz bardziej złożone problemy, w tym problemy wymagające zintegrowania ze sobą różnych, czasami sprzecznych, informacji lub kontekstów poznania;
- wraz z wiekiem procesy przetwarzania informacji doskonalą się i chociaż starzeniu się człowieka towarzyszy wzrastające spowolnienie tych procesów, to jednak spadek efektywności przetwarzania informacji u ludzi dorosłych wcale nie jest zjawiskiem nieuchronnym i tak rozległym, jak to się powszechnie sądzi¹⁵.

Aby rozwój stał się możliwy powinny być spełnione określone warunki. Najważniejsze z nich to: pewien poziom samoświadomości i samoakceptacji, gotowość do wzięcia pełnej odpowiedzialności za własny rozwój, gotowość do zaangażowania się i podjęcia działania.

¹² G. Lang, *To Grow or Die*, Wiley, New York 1986.

¹³ M. Waters, dz. cyt., s. 230.

¹⁴ Por. M. Waters, dz. cyt. s. 239.

¹⁵ Por. J. Trempała *Rozwój poznawczy*, w: *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), tom 3, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 39.

Motywy rozwoju mogą być również bezwzględne kryteria ekonomiczne, zmuszające do utrzymania się na rynku pracy. Myśl tą następująco formułuje Linda Holbeche: „rozwój osobisty jest to podstawowy sposób, w jaki ludzie mogą zapewnić sobie stałą zdolność do pracy na niepewnym rynku”¹⁶. Pogląd ten wskazuje na ścisły związek rozwoju osobistego z rozwojem zawodowym, który jest definiowany przez Bena Balla jako proces indywidualnego wzrostu, zdobywania umiejętności i rozwoju związanego z pracą¹⁷.

Rozwój powinien być integralnym aspektem pracy. Praca stwarza człowiekowi możliwości rozwoju, dla niektórych osób stanowi podstawowy stymulator rozwoju. Z kolei rozwój człowieka pozytywnie wpływa na jego funkcjonowanie w procesie pracy, przejawia się on:

- w pełniejszym wykorzystaniu potencjału osobistego;
- we wzroście poczucia skuteczności i wiary we własne możliwości;
- w rozwoju kariery zawodowej;
- w rozwoju samoświadomości i własnej tożsamości;
- we wzroście poczucia kontroli nad zdarzeniami związanymi z pracą;
- w polepszaniu własnego wizerunku w związku z pracą;
- w podejmowaniu coraz lepszych decyzji w procesie pracy;
- w coraz większej samoakceptacji;
- w coraz większej zdolności do pracy;
- we wzroście aktywności i skuteczności zawodowej;
- we wzroście zdolności adaptacji;
- w coraz większej mobilności zawodowej, tak ważnej w sytuacjach zmuszających do zmiany pracy;
- we wzroście asertywności;
- w coraz skuteczniejszym zaspokajaniu własnych potrzeb;
- we wzroście umiejętności potrzebnych do dalszego rozwoju.

Rozwojowi pracowników powinna sprzyjać edukacja dorosłych, „w demokratycznym łańdźie społecznym oczekuje się od oświaty przede wszystkim spełnienia funkcji wyzwalaających możliwości rozwojowe człowieka”¹⁸. Edukacja, również edukacja dorosłych powinna przygotowywać do kreowania lepszej rzeczywistości „a zatem nie przystosowywanie się do otaczającego świata, lecz

---

¹⁶ Cytuję za M. Waters, dz. cyt. s. 241.

¹⁷ B. Ball, *Careers Consulting in Practice*, The Falmer Press, London 1984.

¹⁸ T. Lewowicki, *Edukacja dorosłych i andragogika wobec wyzwań współczesności*, w: T. Wujek (red.), *Wprowadzenie do andragogiki*, Wydaw. Instytutu Technologii Eksploatacji w Radomiu, Warszawa 1999.

sprzyjanie rozwojowi człowieka i sprzyjanie zmianom jest akcentowanym dziś powołaniem edukacji¹⁹.

Ponieważ rozwojowi sprzyjają procesy edukacyjne bez względu na ich formę, a efektem zarówno rozwoju, jak i tych procesów, są zmiany w ich osobowości, to problemy dotyczące osobowości stają się priorytetowe.

Osobowość człowieka dorosłego

Robert R. McCrae, Paul T. Costa i inni uważają że:

- osobowość ma charakter stały – badania potwierdziły jej niezwykle stopień stałości;
- proces starzenia się sam w sobie nie przynosi żadnych istotnych zmian osobowości i że większość osób niewiele się zmienia pomiędzy trzydziestym a osiemdziesiątym rokiem życia w najbardziej istotnych aspektach swej struktury społecznej i emocjonalnej;
- zmiany osobowości zachodzące w wieku dojrzałym są mniej drastyczne niż w okresie dzieciństwa;
- osobowość stanowi część trwałego rdzenia danej osoby, podstawę, na której dokonuje się przystosowanie do ciągle zmieniającego się świata;
- ludzie pozostają tacy sami pod względem swych podstawowych dyspozycji, lecz owe trwałe cechy wiodą ich ku konkretnemu, stale zmieniającemu się życiu;
- podstawowymi dyspozycjami stałymi, pomagającymi kształtować życie są: neurotyczność, ekstrawertyczność, otwartość na doświadczenie, ugodowość i sumienność²⁰.

Opinie powyższe korespondują z koncepcją stałych indywidualnych cech osobowości, omówioną w dalszej części artykułu, odnoszą się jednak do innej kategorii cech.

W ostatnim akapicie swej książki R.R. McCrae, P.T. Costa i inni apelują: „nie pytajmy, w jaki sposób doświadczenia życiowe zmieniają osobowość; zapytajmy raczej, w jaki sposób osobowość nadaje kształt życiu i zaprowadza porządek, ciągłość, i możliwość przewidywania biegu życia, jednocześnie powodując zmianę lub przystosowując się do niej”²¹. Komentując tę wypowiedź pragnę powiedzieć: badajmy w jaki sposób osobowość wpływa na nasze życie oraz w jaki sposób doświadczenia życiowe zmieniają osobowość, gdyż prawidłowe odpowiedzi na te dwa pytania są równie ważne, bo zjawiska których dotyczą są wzajemnie zależne.

O osobowości dorosłego człowieka wielu andragogów i psychologów wypowiada się w kontekście oddziaływania oświatowego. Interesuje ich dojrzały psychicznie uczeń dorosły, jego rozwój

---

¹⁹ Tamże, 100-101.

²⁰ Por. R.R. McCrae, P.T. Costa i inni, *Osobowość dorosłego człowieka. Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*, tłum. B. Majczyna, Wydaw. WAM, Kraków 2005, s. 19-22.

²¹ R.R. McCrae, P.T. Costa, dz. cyt. s. 276.

i jego osobowość – jako podmiot nauczania w toku jego kształcenia, jak i kierowania jego samokształceniem.

Lucjan Turas²² opierając się na pracach Franciszka Urbańczyka²³ i inni autorów scharakteryzował człowieka dorosłego będącego w roli ucznia. Uważa, że cechuje go między innymi to, że ma:

- poważny i odpowiedzialny stosunek do życia, równowagę wewnętrzną;
- rozbudzoną potrzebę samodzielności, większą odporność na trudności życiowe;
- większy zakres uwagi, umiejętność bardziej obiektywnego postrzegania;
- bardziej rozwinięty krytycyzm i ostrożność w wyrażaniu sądów;
- bardziej kierowaną i twórczą wyobraźnię, lepszą pamięć, większą zdolność myślenia abstrakcyjnego, większą umiejętność kierowania własnym myśleniem, dokładniej pracujący rozum;
- stałą zdolność uczenia się, przyjmowania nowych doświadczeń, odrzucania i krytycznego rewidowania starej wiedzy, włączania do swojej pamięci i myślenia nowych idei, punktów widzenia, paradygmatów naukowych i argumentów;
- zdolność do funkcjonowania w rolach społecznych i kształtowania u siebie cech umożliwiających optymalne pełnienie tych ról, zdolność nieustannego doskonalenia tego procesu;
- umiejętność przystosowywania się do wymagań środowiska;
- umiejętność wybierania takich sytuacji życiowych, w których tworzy określone wartości i eksterioryzuje swoje osobowe możliwości, sytuacje te stanowią dla niego określone doświadczenie życiowe wzbogacające jego wiedzę o świecie i czynnik stymulujący rozwój jego osobowości, jeśli są to sytuacje trudne, wymagające ryzyka i poświęcenia, to rozwijają u niego odwagę i heroizm.

Powyższa charakterystyka wydaje się być raczej listą „pobożnych życzeń”, a nie zbiorem rzeczywistych faktów dotyczących wszystkich dorosłych. W związku z nią nasuwają mi się następujące pytania:

- czy wszyscy dorośli posiadają takie cechy?
- czy wymienionych cech nie posiada również młodzież i dzieci?
- czy jeśli przyjąć, że osobowość ma charakter stały, możliwe jest by człowiek dorosły mógł mieć cechy diametralnie różne od tych, które miał w młodości?

Jestem przekonana, że na te wszystkie pytania są możliwe odpowiedzi bliskie prawdy dzięki wykorzystaniu wiedzy o mechanizmach funkcjonowania człowieka rozpatrywanego w kategoriach systemu autonomicznego²⁴ oraz koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości, na bazie których dokonuje się rozwój.

²² L. Turas, *Andragogika ogólna*, Wydaw. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 20-29.

²³ F. Urbańczyk, *Dydaktyka dorosłych*, Ossolineum, Wrocław 1995.

²⁴ M. Mazur, *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, PWN, Warszawa 1966.

Rozwój człowieka dorosłego w kontekście jego stałych indywidualnych cech osobowości

Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości²⁵ pozwala odpowiedzieć na podstawowe pytania psychologii rozwojowej: Czego dotyczą zmiany dokonujące się w procesie rozwojowym człowieka? i Jakie czynniki wywołują te zmiany (chodzi zarówno o uwarunkowania zewnętrzne, jak i determinanty wewnętrzne)?

Ta systemowa koncepcja jest zbieżna ze stanowiskiem interakcjonistycznym, które pojawiło się w psychologii rozwojowej obok stanowiska biologistycznego i stanowiska socjologicznego. Zgodnie z tym stanowiskiem procesy i rezultaty rozwoju psychicznego człowieka dokonują się pod wpływem ogółu czynników, tzn. czynników biologicznych, jak i czynników środowiska społecznego²⁶.

Według koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości zmianom nie ulegają:

- stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych (przetwarzalność, odtwarzalność, talent);
- stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych (emisyjność, tolerancja, podatność).

Wymienione cechy pełnią funkcję stałych właściwości sterowniczych, czyli właściwości niezależnych od wpływów otoczenia.

Wszystkie te cechy mają wszyscy ludzie bez względu na wiek. Różnią się oni między sobą tylko wielkościami tych cech.

Zmiany osobowości zachodzące w wieku dojrzałym (i w każdym innym), dokonujące się w procesie rozwojowym człowieka dotyczą tylko zmiennych cech osobowości. Samoczynne zmiany zachodzą na przestrzeni całego życia w bardzo wolnym tempie w zakresie stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych. Powodem tych zmian jest starzenie się tworzywa ludzkiego organizmu. Jakie są tego implikacje? Odpowiedzieć na to pytanie należy sformułować w odniesieniu do każdej cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych (emisyjności, tolerancji, podatności) oddzielnie.

---

²⁵ Koncepcję stałych indywidualnych cech osobowości i jej zastosowania przedstawiłam między innymi w następujących publikacjach: J. Wilsz, *Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu*, w: *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, t. III, T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun i N. Nyczkało (red.), Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa-Kijów 2001; J. Wilsz, *Optymalizacja przedsięwzięć człowieka w różnych obszarach działalności ze względu na stałe indywidualne cechy osobowości*, w: *Tolerancja*, nr V, A. Rosół i S.M. Szczepański (red.), Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 2000; J. Wilsz, *Znaczenie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości dla poradnictwa zawodowego*, „Pedagogika Pracy”, 2001, nr 38; J. Wilsz, *Implikacje wynikające z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości dla procesu przystosowania zawodowego*, „Pedagogika Pracy”, 2002, nr 42.

²⁶ Wspomniane stanowiska przedstawiono w: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, dz. cyt., s. 39.

Emisyjność u wszystkich ludzi z upływem czasu zmienia się zawsze w kierunku od dodatniej poprzez zerową do ujemnej. Tempo tych zmian u poszczególnych osób jest różne, dlatego też osoby w tym samym wieku mogą mieć inne wartości emisyjności. Dzieje się tak ze względu na różny przebieg procesów starzenia, a mówiąc ściślej procesów starzenia i „rozbudowy”, przy czym „rozbudowa” w wyniku mechanizmu homeostatycznego pojawia się w celu zrekompensowania skutków starzenia, jest więc wtórna w stosunku do starzenia²⁷. I tak, jeśli tempo „rozbudowy” odpowiada tempu starzenia, występuje emisyjność zerowa, jeśli tempo „rozbudowy” jest szybsze od tempa starzenia – emisyjność dodatnia, natomiast gdy tempo „rozbudowy” nie nadąża za tempem starzenia (jest wolniejsze) – emisyjność ujemna.

Największa liczba ludzi dorosłych ma emisyjność zerową i zbliżoną do niej. Im większa emisyjność dodatnia oraz im większa emisyjność ujemna, czyli im emisyjność bardziej odległa od zerowej, tym mniej osób ma taką emisyjność. Jednocześnie w grupie ludzi wiekowo bardzo zaawansowanych, ludzie o emisyjności dodatniej są rzadkością, natomiast znacznie wzrasta liczba osób o emisyjności ujemnej.

Aby określić co u ludzi jest efektem procesów rozwojowych, a co procesów starzenia – wynikających ze spadku jakości tworzywa ich organizmu, przedstawię krótką charakterystykę zachowań będących przejawem różnych wartości emisyjności.

Duża emisyjność dodatnia sprzyja: impulsywności, zmienności, fantazji, bujnej wyobraźni, skłonnościom do zmyślania i do rozrzutności, chęci bulwersowania otoczenia, łatwowierności, maksymalizacji przyjemnych przeżyć i doznań, dążeniu do swobodnego wyrażania swoich uczuć, niechęci do respektowania narzucanych wymagań i rygorów organizacyjnych, chaotyczności, uleganiu emocjom itd.

Średnia emisyjność dodatnia sprzyja: skłonnościom do demonstrowania, koloryzowania i do improwizacji, chęci podobania się otoczeniu, serdecznemu i zycliwemu nastawieniu do ludzi, wrażliwości na ich problemy, łatwości nawiązywania kontaktów z nimi, respektowaniu rygorów organizacyjnych, ale tylko tych, które nie są zbyt dokuczliwe itd.

Emisyjność zerowa sprzyja: dążeniu do utrzymania istniejącego stanu rzeczy (do zachowania status quo), przestrzeganiu istniejących norm i zasad, utrzymywaniu ładu i wypełnianiu obowiązków, rzetelności, solidności, punktualności, dokładności, autentyczności, poczuciu sprawiedliwości, stałości poglądów, prawości, prawdomówności itd.

Średnia emisyjność ujemna sprzyja: dążeniu do organizowania użytecznych i skutecznych działań, elastyczności, przezorności, pragmatyzmowi, zapobiegliwości, organizacyjności, metodyczno-

---

²⁷ Procesy te zostały szeroko omówione przez Mariana Mazura w: M. Mazur, dz. cyt., s. 130-166.

ści, operatywności, podejmowaniu decyzji przemyślanych pod kątem efektywnego osiągnięcia celu i unikania możliwie wszystkich szkodliwych skutków ubocznych itd.

Duża emisyjność ujemna sprzyja: dążeniu za wszelką cenę do korzyści własnych, przebiegłości, zaborczości, chęci podporządkowania wszystkiego własnym celom, podejrzliwości, ekspansywności, interesowności itd. W związku z powyższym:

- człowiek o dużej dodatniej emisyjności, bez względu na wiek, bardzo często będzie zachowywał się nieodpowiedzialnie, nieprzewidywalnie, nierozważnie;
- zachowania człowieka o średniej dodatniej emisyjności, będą pośrednie w stosunku do zachowań ludzi o dużej dodatniej emisyjności (będą jednak mniej intensywne) i zachowań ludzi o emisyjności zerowej (będą nie tak rozważne i mniej zasadnicze);
- człowiek o zerowej emisyjności, będzie zachowywał się odpowiedzialnie, przewidywalnie, rozważnie, uczciwie;
- człowiek o średniej ujemnej emisyjności, będzie zachowywał się przezornie, pragmatycznie, przewidująco;
- człowiek o dużej ujemnej emisyjności, będzie zachowywał się apodyktycznie, bez skrupów, zaborczo, zachłannie.

Tolerancja na przestrzeni życia nieustannie się zwiększa a podatność maleje. W związku ze zwiększającą się tolerancją ludzie wraz z upływem czasu stają się coraz bardziej skłonni do dobrowolnego akceptowania szerokiego zakresu bodźców niezgodnych z aktualną emisyjnością, tzn. niezbyt wygodnych dla nich sytuacji, będą więc coraz łatwiejsi we współżyciu, coraz bardziej cierpliwi, opanowani, wyrozumiali i życzliwi dla innych ludzi, będą coraz owocniej z nimi współpracować, coraz częściej zawierać kompromisy. Coraz mniej będą ich drażniły drobiazgi i inni ludzie. Dobrowolnie częściej powinni zgadzać się na wiele różnych rzeczy i bez przymusu akceptować wiele spraw. Rzadziej będą się denerwować i obrażać, powinni być coraz mniej kapryśni i konfliktowi.

W związku ze zmniejszającą się podatnością wraz z upływem czasu ludzie stają się coraz bardziej odporni na wywieraną na nich presję i naciski, coraz trudniej akceptują sytuacje przymusowe pod wpływem bodźców nie chcianych, stają się coraz bardziej asertywni.

Jeśli chodzi o stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych to jako informacyjne właściwości sterownicze spełniają one funkcje regulatorów poznawczych, a ponieważ „twórcza aktywność ludzi – silnie związana z poznawczymi regulatorami – pozwala modyfikować, rozwijać osobowość”²⁸, niezmiernie ważna ze względu na rozwój człowieka jest jego aktywność intelektualna. Przejawy tej aktywności będą zależały od wielkości tych cech:

---

²⁸ B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość a aspiracje*, Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991, s. 137.

- jeśli człowiek dorosły ma dużą przetwarzalność, należy oczekiwać, że będzie wykazywał: dużą sprawność intelektualną, łatwość przetwarzania dużych ilości informacji, łatwość powstawania nowych skojarzeń nawet z bardzo odległych dziedzin, tzw. inteligencję ogólną, wszechstronność, umiejętność kompleksowego podejścia do problemów, umiejętność radzenia sobie w nowych sytuacjach, skuteczność przeprowadzania analizy i oceny zaistniałych faktów, umiejętność logicznego myślenia i dokonywania syntezy, szerokie horyzonty, umiejętność podejmowania optymalnych decyzji. Mała przetwarzalność nie sprzyja posiadaniu tych umiejętności.
- jeśli człowiek dorosły ma dużą odtwarzalność, powinien mieć: dobrą pamięć, zdolność zapamiętywania docierających do niego informacji nawet bardzo szczegółowych już po jednokrotnym ich usłyszeniu. Człowiek o takiej odtwarzalności może stać się erudytą. Mała odtwarzalność uniemożliwia to.
- jeśli człowiek dorosły ma duży talent w jakiejś dziedzinie, powinien wykazywać w tej dziedzinie: entuzjazm, pasję i dużą aktywność własną, kreatywność, umiejętność twórczego rozwiązywania problemów, innowacyjność, pomysłowość i twórczość, łatwość przetwarzania informacji, sukcesy zawodowe.

Analogiczne do wymienionych wyżej przejawów aktywności człowieka dorosłego, wynikającej z dużych wartości jego stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych będą również wykazywać dzieci i młodzież o dużych wartościach tych cech.

W związku z powyższym skomentuję w kontekście koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości, zacytowane wcześniej cechy człowieka dorosłego wymieniane przez innych autorów.

Poważny i odpowiedzialny stosunek do życia

Na pewno nie wykaże takiego stosunku do życia człowiek dorosły o emisyjności dodatniej, szczególnie dużej dodatniej. Będzie on zachowywał się niepoważnie i nieodpowiedzialnie. Poważny i odpowiedzialny stosunek do życia na trwałe pojawia się, gdy człowiek zbliża się do emisyjności zerowej. Ponieważ przeważająca większość ludzi dorosłych ma emisyjność zerową a następnie ujemną, wykazuje poważny i odpowiedzialny stosunek do życia, w przeciwieństwie do młodocianych, których większość ma emisyjność dodatnią.

Ostrożność w wyrażaniu sądów

Własne sądy ewidentnie ostrożnie zaczynają wyrażać ludzie po wejściu w fazę emisyjności ujemnej. Są to więc najczęściej ludzie dorośli, a niezmiernie rzadko młodzież. Ludzie o emisyjności zerowej mówią dokładnie to co myślą, nawet wówczas, gdy konsekwencje ich słów mogą się obrócić przeciwko nim. Ludzie o emisyjności dodatniej mówią co im „ślina na język przyniesie”, wypowie-

dzi ich są nieprzemyślane, często „obracają się” przeciwko nim samym i przeciwko sprawom, o które walczą.

Równowaga wewnętrzna

Cechuje ona ludzi o emisyjności zerowej i zbliżonej do niej. Im emisyjność człowieka odleglejsza od emisyjności zerowej tym równowaga wewnętrzna bardziej zaburzona, u ludzi o emisyjności dodatniej – nadmiarami wewnętrznej energii własnej (tzn. własnej mocy fizjologicznej), u ludzi o emisyjności ujemnej – niedoborami tej energii.

Rozbudzona potrzeba samodzielności

Jeśli chodzi o stałe indywidualne cechy osobowości, rozbudzoną potrzebę samodzielności będzie miał przede wszystkim człowiek o dużej przetwarzalności. Największe pragnienie samodzielności w sensie niezależności od jakichkolwiek rygorów organizacyjnych, pragnienie swobody i nieskrępowanego wyrażania własnych uczuć i emocji mają ludzie o dużej emisyjności dodatniej. Natomiast ludzie o emisyjności zerowej mają potrzebę, by ktoś inny (dobry organizator, tzn. człowiek o emisyjności średniej ujemnej) skutecznie zorganizował ich przedsięwzięcia. Największe pragnienie niezależności od wpływów otoczenia mają ludzie o dużej emisyjności ujemnej. Potrzeba samodzielności u tych ludzi przejawia się głównie w pragnieniu całkowitego podporządkowania sobie otoczenia. Ludzie ci nie chcą być uzależnieni od otoczenia w sensie konieczności dostosowania się do niego. Jeśli uda im się to osiągnąć wówczas mają poczucie pełnej samodzielności.

Większa odporność na trudności życiowe

Wynika ona w dużym stopniu z doświadczeń życiowych, mają ją więc przede wszystkim ludzie dorośli.

Większy zakres uwagi

Skupić uwagę przez dłuższy okres czasu na wykonywanych czynnościach są w stanie ludzie o emisyjności zerowej. Uwagę na otoczeniu skupiają najbardziej skutecznie ludzie o emisyjności ujemnej, im większa jest ich ujemna emisyjność, tym większa koncentracja na otoczeniu. Dzieje się tak ponieważ u tych ludzi jest ogromne pragnienie całkowitego panowania nad otoczeniem, dlatego ani na moment nie mogą go stracić z pola widzenia. Uwaga ludzi o emisyjności dodatniej jest skupiona na własnej osobie. Ludzie ci z dużym trudem skupiają uwagę na otoczeniu.

Umiejętność bardziej obiektywnego postrzegania

Umiejętność taką, rozumianą jako umiejętność obiektywnego, wiernego, dosłownego postrzegania i relacjonowania zaistniałych faktów, powinni posiadać przede wszystkim ludzie o emisyjności zerowej i zbliżonej do niej, którzy są ludźmi prawdomównymi, szczerymi i dosłownymi. Ludzi o emisyjności dodatniej mają tendencję do przesady, koloryzowania, zmyślania, fantazjowania, tym większą, im mają większą dodatnią emisyjność. Natomiast ludzie o emisyjności ujemnej mają ten-

dencję do wypowiedzi lakonicznych, do niedomówień, do zatajania posiadanych informacji, tym większą, im większa jest ich emisyjność ujemna.

Bardziej rozwinięty krytycyzm

Bardziej rozwinięty krytycyzm przejawiający się w reakcji na krytykę ze strony innych wykazują ludzie o emisyjności dodatniej, ich odpowiedzią na krytykę jest protest i kierowanie zarzutów pod adresem krytykującego. Ponieważ jest ich znacznie więcej wśród młodocianych, to właśnie oni czują się najbardziej dotknięci słowami krytyki i ostro na nie reagują. Ludzie o emisyjności zerowej na krytykę reagują obiektywnie, jeśli uznają jej słuszność odczuwają zawstydzenie i uwzględniają w swym dalszym postępowaniu słuszne argumenty krytykującego, nie odczuwając do niego urazy. Krytycyzm przejawiający się w krytycznym stosunku do nieefektywnych rozwiązań, w pragnieniu udoskonalania, optymalizowania, usprawniania zastanej niedoskonałej rzeczywistości wykazują ludzie o emisyjności ujemnej. Przejawiająca się w związku z tym u nich aktywność sprowadza się do efektywnego działania, a nie do „gadania”. Reakcje ludzi o dużej emisyjności ujemnej na krytykę są w zasadzie niezauważalne, wykazują duże opanowanie, jednakże krytyka wywołuje u nich nie okazywaną wściekłość, pozostawia na zawsze urazę i chęć zemsty.

Bardziej twórcza wyobraźnia

Bardziej twórczą wyobraźnię w ogóle posiadają ludzie o dużej przetwarzalności, bardziej twórczą wyobraźnię w określonej dziedzinie posiadają ludzie o wyraźnym talencie w tej dziedzinie i dużej przetwarzalności, bardziej twórczą wyobraźnię w dziedzinie twórczości artystycznej posiadają ludzie, którzy dodatkowo mają emisyjność dodatnią (tym większa wyobraźnia im większa emisyjność dodatnia).

Lepsza pamięć

Im większa odtwarzalność człowieka, tym lepsza pamięć – bez względu na wiek.

Większa zdolność myślenia abstrakcyjnego, większa umiejętność kierowania własnym myśleniem, dokładniej pracujący rozum, stała zdolność uczenia się, przyjmowanie nowych doświadczeń, odrzucanie i krytyczne rewidowanie starej wiedzy, włączanie do swojej pamięci i myślenia nowych idei, punktów widzenia, paradygmatów naukowych i argumentów

Wymienione zdolności i umiejętności są funkcją wszystkich stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych – odnosi się to zarówno do ludzi dorosłych, jak i młodocianych. Im większe wartości tych cech, tym większe zdolności i umiejętności w tym zakresie.

Zdolność do funkcjonowania w rolach społecznych

Poszczególne osoby w zależności od ich emisyjności wykazują zdolność do funkcjonowania w określonych rodzajach ról społecznych. Dla człowieka o dużej emisyjności dodatniej najwłaściwsza jest rola twórcy, dla człowieka o średniej emisyjności dodatniej – rola interpretatora, dla człowieka

o emisyjności zerowej – rola wykonawcy, dla osoby o średniej emisyjności ujemnej – rola organizatora, a dla człowieka o dużej emisyjności ujemnej – rola władcy.

Umiejętność przystosowywania się do wymagań środowiska

Im większa tolerancja i podatność człowieka tym większa ta umiejętność. Ponieważ ludzie młodzi mają mniejszą tolerancję, a większą podatność, to ich przystosowanie do wymagań środowiska odbywa się głównie w zakresie podatności. Kiedy stają się osobami dorosłymi, a następnie starszymi, tolerancja ich rośnie, a podatność maleje, przystosowują się wówczas do wymagań środowiska głównie w zakresie tolerancji. Wypływa z tego wniosek, że sens ma wywieranie pewnego przymusu na ludzi młodych, a jedynie właściwe w stosunku do dorosłych jest przekonywanie.

W związku z zacytowanym wcześniej poglądem, że czynnikiem stymulującym rozwój osobowości człowieka są sytuacje życiowe – z którym oczywiście zgadzam się, pragnę skomentować dalszą opinię, że „sytuacje trudne, wymagające ryzyka i poświęcenia, rozwijają u człowieka odwagę i heroizm”. Skłonność do ryzyka i odwagi, wykazują ludzie o emisyjności dodatniej. Skłonność do heroizmu pojawia się u ludzi o emisyjności dodatniej i motywacjach ideologicznych – w imię wyznawanej przez nich idei są nawet zdolni poświęcić życie. Skłonność do poświęcenia, ale w imię zasad wykazują ludzie o emisyjności zerowej. Dlatego też, od wskazanych tu ludzi można oczekiwać ryzyka, odwagi, poświęcenia i heroizmu. Na pewno skłonności tego rodzaju nie wykażą ludzie o emisyjności ujemnej, a szczególnie emisyjności dużej ujemnej, którzy za wszelką cenę będą chcieli uniknąć tego typu sytuacji, podejmowane przez nich ryzykowne decyzje są faktycznie prze-myślane pod bardzo wielu względami i bardzo często prowadzą do sukcesu. U tych ludzi o poświęceniu nie może być mowy, ponieważ pojawia się u nich opór nie do pokonania przed bezinteresownym wydatkowaniem: własnej energii fizjologicznej, której faktycznie im brak, jak również posiadanej mocy socjologicznej, którą przeważnie mają, ale pragną mieć jej jeszcze więcej, gdyż potrzeba gromadzenia mocy socjologicznej jest u nich jest bardzo duża, a z czasem intensyfikuje się coraz bardziej.

Jak wynika z przedstawionych komentarzy do cech charakterystycznych dla człowieka dorosłego, które zaprezentowali inni autorzy, cechy te w głównej mierze zależą od wartości stałych indywidualnych cech osobowości tego człowieka. Ponieważ są one niezależne od otoczenia, nie można ich nabywać się w procesie rozwoju, w procesie tym można jedynie na ich bazie rozwijać, uzyskiwać, doskonalić cechy zmienne.

Reasumując pragnę wymienić implikacje wynikające z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości dla rozwoju człowieka:

- rozwój człowieka może się dokonywać tylko w zakresie jego zmiennych cech osobowości;
- dzięki rozwojowi można jedynie podwyższyć poziom osobowości człowieka;

- zakres rozwoju jest zdeterminowany wszystkimi stałymi indywidualnymi cechami osobowości;
- im większe wartości cech w dziedzinie funkcji intelektualnych, tym większy potencjał rozwojowy człowieka i możliwy do osiągnięcia poziom osobowości;
- bodźce stymulujące rozwój człowieka powinny okazać się najbardziej efektywne, wówczas, gdy będą zindywidualizowane ze względu na wartości stałych indywidualnych cech osobowości tego człowieka.